

Van oude en nieuwe globalisering

Steven Brakman

Dit artikel is een verkorte versie van de oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar op 18 mei 2004 in Groningen. Traditionele handelstheorie lijkt in tegenspraak met de feiten: binnenlandse oorzaken lijken belangrijker te zijn voor de verklaring van wie wel en wie niet profiteert van de hedendaagse economische ontwikkelingen. Als men rekening houdt met uitbreidingen op de standaardtheorie, bijvoorbeeld door te incorporeren dat het productieproces op verschillende locaties plaatsvindt (in zowel binnen- als buitenland) dan komt de invloed van globalisering met grote kracht naar voren (van de redactie).

Weinig vakgebieden kunnen zich erop beroepen dat er verhitte discussies worden gevoerd over zaken die normaal gesproken slechts de vaktijdschriften halen. Sinds een aantal jaren is dat met het vakgebied van de internationale economie wel het geval. Dit is opmerkelijk omdat het hier in feite gaat over zaken als factor-prijsegalisatie, comparatieve voordelen, theorema's met namen als *Stolper-Samuelson* of *Rybczynski*, en discussies over de gevolgen van Starrett's *Spatial Impossibility Theorem*. Allemaal boeiende onderwerpen, maar op zichzelf beschouwd nauwelijks interessant voor de gemiddelde krant of actualiteitenrubriek. Zonder dat de gemiddelde krantenlezer of televisiekijker het beseft, liggen deze theorema's ten grondslag aan het debat over globalisering. Met deze indirecte aandacht ben ik natuurlijk erg tevreden, aangezien er een grote samenhang is met het instellen van deze leerstoel.

De reden voor deze aandacht gaat terug tot de jaren negentig van de vorige eeuw. De aandacht kan voor een belangrijk deel worden verklaard door de constatering dat in het huidige tijdperk van globalisering welvaartsverschillen tussen en binnen landen alleen maar lijken toe te nemen. En als er ongewenste ontwikkelingen plaatsvinden zijn de *usual suspects* het buitenland, de buitenlander, of natuurlijk de euro

(maar daarover misschien een andere keer). De invloed van technologische ontwikkelingen – denk aan de stormachtige ontwikkeling van het internet – versterkt de aandacht voor mondiale samenhangen nog verder.

De indruk die daarbij ontstaat, is dat globalisering iets van recente datum is. Dit is een misvatting. Globalisering is van alle tijden, en zelfs de aandacht ervoor is van alle tijden.

In deze oratie kies ik dan ook voor een historische invalshoek om te laten zien dat globalisering weliswaar geen nieuw verschijnsel is, maar dat het karakter ervan en de gevolgen voor de economie anders zijn dan vroeger. Globalisering heeft overigens verschillende dimensies en kan betrekking hebben op cultuur, taal, politiek, milieu, ideologie of de economie. Als econoom heb ik het natuurlijk alleen over de economische aspecten van globalisering. Dat er dan toch nog iets interessants over blijft zal ik in het restant van de lezing proberen aan te tonen.

1 Begon globalisering drie miljoen, duizend, vijfhonderd of twintig jaar geleden?

De theorie. Wie een historische invalshoek kiest kan het beste bij het begin beginnen.¹ Wanneer globalisering begon is echter niet makkelijk vast te stellen. Het beginpunt zou gelegd kunnen worden bij het vertrek van onze voorvaders uit de Afrikaanse savannen, zo'n drie miljoen jaar geleden.² Maar vanuit economisch oogpunt liggen recentere data meer voor de hand. Op basis van onderzoek naar scheepswrakken in het Middellandse Zeegebied blijkt dat het belang van de internationale handel in de Romeinse tijd (tussen tweehonderd jaar vóór en tweehonderd jaar na Christus) hoger was dan ooit daarvoor (Hopkins 1980). Daarna zette een periode van verval in, waardoor de internationale handel vrijwel tot stilstand kwam. De bekende economisch historicus

1 Dit historische overzicht is in hoge mate gebaseerd op Brakman *et al.* 2004.

2 Het zeer leesbare boek van Bryson (2003) geeft een overzicht van wat wij wel en niet weten van deze eerste migranten. Over de beroemde Lucy, waar ik het hier impliciet over heb, merkt hij op dat wij erg weinig weten over dit eerste mensachtige skelet, zelfs niet eens of het een Lucy of Fred betreft.

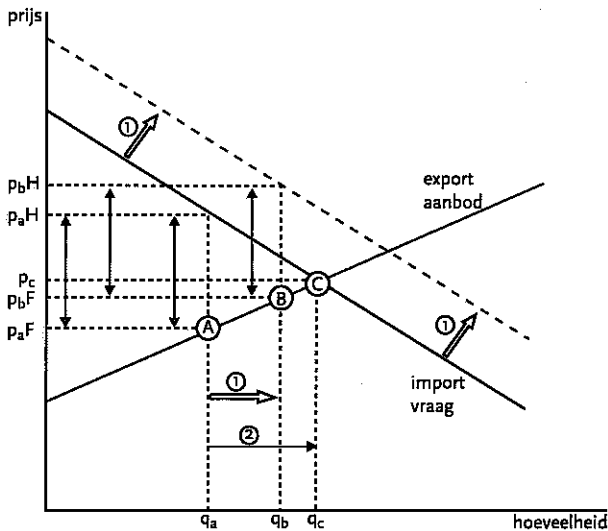
David Landes beschrijft deze periode als volgt: '*...the probability at that point [the tenth century] of European global dominance was somewhere around zero. Five hundred years later, it was getting close to one. In the tenth century, Europe was just coming out of a long torment of invasion, plunder, and rapine, by enemies from all sides.*' (Landes 1998, 29)

De opkomst van de Italiaanse stadstaten, vanaf de tiende eeuw, bracht in deze situatie verandering. Met name Venetië speelde een doorslaggevende rol om de handelsroutes in het Middellandse Zeegebied te heropenen. In Venetië kwam veel samen. Kruistochten werden vanaf deze centrale locatie geregeld, diplomatieke intriges vonden hier hun oorsprong, en door de ligging was het aantrekkelijk economische relaties te onderhouden met het achterland, met name met Vlaanderen (textiel, wol), en Zuid-Duitsland (metalen, zilver) (Maddison 2001). In modern economenjargon spreken wij dan van *forward* en *backward linkages*. Venetië was hierdoor in staat zich te ontwikkelen tot centrum van internationale handel. De grote winst die met dit alles gepaard ging bleef uiteindelijk niet onopgemerkt, en stimuleerde ook andere landen handelsroutes te ontwikkelen en te exploreren. De grote ontdekkingsreizen aan het einde van de vijftiende eeuw (denk aan Columbus, Dias of Da Gama) spreken hierbij het meest tot de verbeelding.

De vraag die zich nu hopelijk aan u opdringt zou de volgende moeten zijn: wanneer begon globalisering eigenlijk? Economen zouden natuurlijk geen economen zijn als daar niet een model bij hoort – voor de romantiek van ontdekkingsreizen bent u bij ons aan het verkeerde adres.

Wat economen onder globalisering verstaan kan het best worden weergegeven aan de hand van de volgende figuur. De curve met een negatieve helling is een invoervraagcurve, de oplopende curve is een uitvoeraanbodcurve. De beginsituatie wordt weergegeven door punt A. Dit punt kenmerkt zich door een prijskloof tussen invoer en uitvoer (weergegeven door de verticale pijlen). De verticale pijlen in de figuur geven aan dat de prijs voor de exporteur een andere is dan voor de importeur: de exporteur ontvangt minder dan de importeur betaalt. Transportkosten en protectionistische maatregelen zijn hiervoor verantwoordelijk.

Figuur 1 Globalisering en marktintegratie

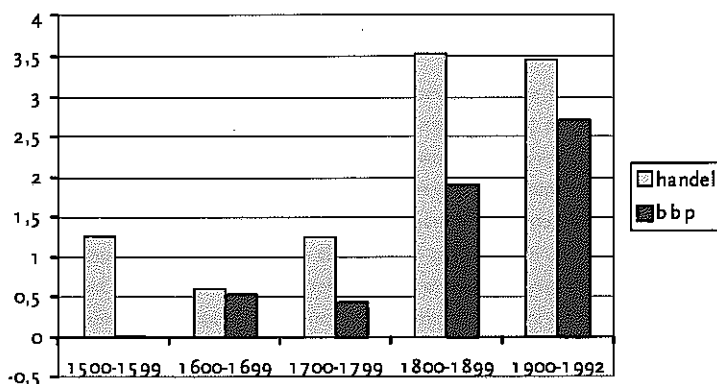
Zoals in de figuur wordt geïllustreerd kan handel door twee oorzaken toenemen. Allereerst kunnen de curven verschuiven, het uitvoeraanbod of de invoervraag kunnen toenemen. In de figuur is een verschuiving van de invoervraag curve weergegeven (pijlen met de nummers 1). De economie verplaatst zich naar punt B, waardoor de handel toeneemt van q_a tot q_b (let op, de prijskloof blijft gelijk: $p_aH - p_aF = p_bH - p_bF$). Als reden van een dergelijke verschuiving kan gedacht worden aan een grotere vraag naar buitenlandse producten, of een bevolkingstoename waardoor het totale inkomen toeneemt.

Een tweede reden waarom handel toeneemt is een vermindering van de prijskloof tussen beide curven (pijl met nummer 2). Dit verschil zou het gevolg kunnen zijn van lagere transportkosten of minder hoge invoertarieven. Het volledig verdwijnen van dit type kosten brengt ons in punt C, waardoor de internationale handel toeneemt van q_a tot q_c . In punt C is de wereld volledig geïntegreerd, wat zoveel wil zeggen dat de prijs van het goed waarover wij het hier hebben, in het exporterende land precies even hoog is als in het importerende land. Hetzelfde goed kost in beide landen evenveel, omdat door internationale arbitrage prijsverschillen niet mogelijk zijn. Kortom, in punt C is internationale integratie

tie van markten perfect. In tegenstelling tot historici denken economen bij toenemende globalisering vooral aan punt C. Deze figuur illustreert ook dat de omvang van scheepsladingen, de ontwikkeling van havens, de opkomst en ondergang van handelsroutes, kortom alles wat met het volume van handel samenhangt, slechts partiële indicatoren zijn van globalisering: zonder naar prijsverschillen te kijken ontstaat een onvolledig beeld.

De empirie. Handel. Dit kleine model geeft ons een handvat om het begin van globalisering te dateren. Figuur 2 laat zien dat al vanaf 1500 de handel van de betrokken landen sneller groeide dan het bbp, wat een maat is voor internationalisering. De figuur laat zien dat gedurende de gehele periode 1500-1992 de internationale handel sneller groeide dan het bbp, en dat vooral de periode 1500-1599 een snelle toename van de handel ten opzichte van het bbp laat zien. Pas na 1800 werd dit groeitempo geëvenaard. Twee bekende onderzoekers in dit verband, O'Rourke en Williamson (1999; 2000; 2001), beargumenteren echter dat de groei van de internationale handel, zoals die plaatsvond vóór de negentiende eeuw voornamelijk gericht was op niet-concurrerende goederen (zie ook Findlay en O'Rourke 2003).

Figuur 2 Vijf eeuwen intercontinentale handel en nationaal inkomen (jaarlijkse gemiddelde groei in procenten)

Bron: O'Rourke en Williamson 2001 (tabel 1 en 3) en Maddison 2001 (tabel, B-19)

Hierbij valt te denken aan koffie, thee, suiker en specerijen. Goederen waarvoor geen lokaal alternatief voorhanden was en die dus ook niet concurreerden met lokaal (of in de onmiddellijke omgeving) voortgebrachte producten. Aanvankelijk waren dit luxe producten, waarvoor de welvarende gebruikers in staat waren niet alleen de hoge prijs te betalen – de toevoeging ‘peperduur’ is niet voor niets in de zeventiende eeuw ontstaan – maar ook de hoge transportkosten. De ontdekkingsreizigers kwamen terug met ongewone producten en creëerden met dit exotische aanbod tevens de vraag. Dit gebeurde echter zonder de prijskloof tussen uitvoer en invoermarkt te reduceren. O’Rourke en Williamson (2001) laten zien dat de handelsgroei na 1492 tot ruwweg 1800 niet zozeer werd veroorzaakt door marktintegratie, maar door een combinatie van een toegenomen aanbod uit Azië en inkomensgroei in Europa.^{3,4}

De eerste overtuigende aanwijzing dat er op mondiale schaal sprake is van marktintegratie komt uit de negentiende eeuw. In Europa vond vanaf ruwweg 1800 tot 1913 een ware transportrevolutie plaats: kanalen werden uitgegraven, de toegang tot de Rijn werd geliberaliseerd, investeringen in havens namen toe, en door al deze verbeteringen vonden spectaculaire dalingen van de transportkosten plaats. Ook konden door de opening van het Suezkanaal en het Panamakanaal tijdrovende en gevaarlijke routes langs Kaap de Goede Hoop en Kaap Hoorn vermeden worden. De belangrijkste ontwikkeling was ongetwijfeld de toepassing van de stoommachine in de scheepvaart en bij de spoorwegen. Hierdoor konden spectaculaire dalingen van de transportkosten wor-

3 Ook andere factoren spelen waarschijnlijk een grote rol. Zowel Landes (1998) als O’Rourke, Williamson (2001) wijzen hierop. Met name het isolationisme van China aan het einde van de vijftiende eeuw zou een belangrijke factor zijn. China ondernam al vanaf 1405 grote ontdekkingsreizen, maar had zich honderd jaar later volledig teruggetrokken van de internationale markt. De reden hiervoor is nog steeds onduidelijk. 350 jaar later in 1842, na de opium oorlogen die door China werden verloren, dwong Engeland China de grenzen weer te openen. Het is niet ondenkbaar dat het isolationisme van China, dat in de vijftiende eeuw begon, ruimte maakte voor andere landen om dit Chinese handelsgat op te vullen.

4 O’Rourke en Williamson (2000) wijzen er bovendien op dat het ontbreken van marktintegratie in de zin van figuur 1, ook een belangrijke reden was dat juist deze periode gekenmerkt werd door piraterij, plundering, enorme handelswinsten en financiële zeepbellen, waardoor de historische verhalen uit deze periode vaak zo boeiend zijn. Voor economen valt dit alles onder de noemer ‘rent-seeking.’

den gerealiseerd. In de VS, bijvoorbeeld, werd de reistijd tussen Cincinnati en New York teruggebracht van 52 naar slechts zes dagen tussen 1817 en 1852. (O'Rourke en Williamson 1999, 33).⁵ Maar ook andere uitvindingen waren belangrijk. Nieuwe koeltechnieken maakten het mogelijk bederfelijke waar over grote afstanden te transporteren. Het resultaat van deze ontwikkelingen was dat de prijskloof tussen min of meer homogene goederen op verschillende locaties drastisch afnam. Tabel 1 laat dit voor een aantal producten zien. In de twintigste eeuw zette deze trend zich weliswaar verder voort, maar veel minder uitgesproken. De kosten van transport door de lucht namen enorm af, waardoor de verhouding in het volume luchtverkeer-scheepvaartverkeer met factor tien toenam, maar de kosten van vervoer over water lijken te stijgen (Hummels 1999). Het gevolg is dat marktintegratie nog steeds plaatsvindt, maar niet meer in die mate als in de negentiende eeuw (zie O'Rourke 2002).⁶

Tabel 1 Prijsconvergentie en transportkosten, 1870-1913

Verlaging transportkosten (index)		
Atlantische route, (inflatie gecorrigeerd)	1869/71 - 1908/10	100 naar 55
Amerikaanse route langs de Oost kust, (inflatie gecorrigeerd)	1869/71 - 1911/13	100 naar 55
Kosten vrachtvervoer in het VK, (inflatie gecorrigeerd)	1869/71 - 1911/13	100 naar 78
Prijs convergentie goederen op een aantal markten (verschil in %)		
Liverpool – Chicago, tarwe prijskloof	1870 - 1912	58 naar 16
Londen – Cincinnati, spek prijskloof	1870 - 1913	93 naar 18
Philadelphia – Londen, ruw ijzer prijskloof	1870 - 1913	85 naar 19
Londen – Boston, wol prijskloof	1870 - 1913	59 naar 28
Londen – Buenos Aires, huiden prijskloof	1870 - 1913	28 naar 9

Bron: O'Rourke en Williamson 2000 (tabel 1)

- 5 De omvang en snelheid van Oceaan stomers nam enorm toe. Voor de 'Britannic' (een schip dat gebruik maakte van een combinatie van stoomkracht en zeilen) duurde in 1874 een Atlantische overtocht acht dagen en twintig uur, met een capaciteit van 5000 ton; in 1907 duurde dezelfde overtocht voor de 'Mauretania' (alleen stoomkracht) vier dagen en tien uur, met een capaciteit van 31000 ton. Tussen 1850 en 1910 nam het spoornet in het VK toe van 6621 tot 23387 mijlen, in de VS van 9021 tot 249902 mijlen, en in Duitsland van 3637 tot 36152 mijlen (O'Rourke en Williamson 1999).
- 6 O'Rourke geeft tevens aan dat wij minder weten over de invloed van transportkosten in de twintigste eeuw dan in de negentiende eeuw.

Niet alleen transportkosten zijn belangrijk om het verloop van de prijs-kloof te vast te stellen. Het prijsverschil tussen uitvoer en invoer kan ook worden veroorzaakt door protectionistische maatregelen. Tabel 3 geeft vanaf 1820 de ontwikkeling van tarieven op de goederenhandel weer. Opvallend is dat marktliberalisering vooral plaatsvond in het midden van de negentiende eeuw om vervolgens sterk af te nemen. Onder invloed van de vrijhandelsdoctrines van Adam Smith en van David Ricardo, werden veel handelsrestricties verwijderd. Rond 1860 was er met betrekking tot het Verenigd Koninkrijk en Nederland sprake van vrijhandel. Daarnaast werden in aparte bilaterale verdragen de handelsbelemmeringen tussen veel landen verder verminderd, bijvoorbeeld tussen het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk (het Cobden-Chevalier-verdrag uit 1860).⁷ Tabel 2 laat dit nog eens zien. Rond 1880 kwam het proces van liberalisering tot stilstand. Goedkoop graan uit Rusland concurreerde sterk met lokale productie. Het inkomen van Engelse boeren daalde tussen 1870 en 1913 maar liefst met 50% (Findlay en O'Rourke 2003). Om vergelijkbare redenen gingen andere landen ook weer over tot protectionisme. Enigszins paradoxaal zou men kunnen concluderen dat de transportrevolutie en het integreren van de mondiale markten dermate succesvol was, dat het zichzelf onmogelijk maakte door de omvangrijke nationale inkomensconsequenties.

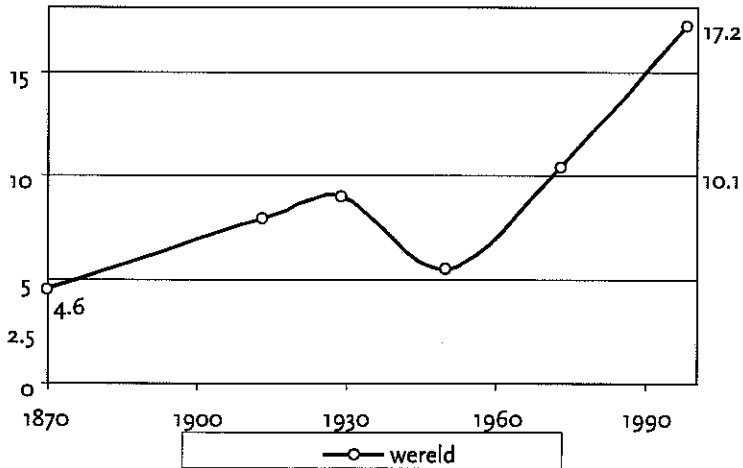
Tabel 2 Tarieven op industriële producten voor een aantal landen (in procenten), 1820-1950

	1820a	1875a,b	1913a,b	1931c	1950c	1998-1999c
Denemarken	30	15-20	14	-	3	4.1 (EU)
Frankrijk	autarkie	12-15	20	30	18	4.1 (EU)
Duitsland	-	4-6	13	21	26	4.1 (EU)
Italië	-	8-10	18	46	25	4.1 (EU)
Rusland	autarkie	15	84	autarkie	autarkie	13
Spanje	autarkie	15-20	41	63	-	4.1 (EU)
Zweden	autarkie	3-5	20	21	9	4.1 (EU)
Nederland	7	3-5	4	-	11	4.1 (EU)
VK	50	0	0	-	23	4.1 (EU)
VS	45	40	44	48	14	4.5

Bronnen: 1 Baldwin en Martin 1999 (tabel 8), 2 O'Rourke en Williamson 1999 (tabel 6.1), 3 Findlay en O'Rourke 2003 (tabel 1.5)

7 Dit verdrag is onder meer beroemd geworden omdat hier het most-favored-nation principe werd geïntroduceerd (Findlay en O'Rourke 2003).

Figuur 3 Wereldhandel in procenten bbp in prijzen 1990

Bron: Brakman *et al.* 2004

Na de Eerste Wereldoorlog trad een breuk op met het verleden. De wereldwijde economische crisis in de jaren dertig van de vorige eeuw stimuleerde een dramatische toename van protectionistische maatregelen, volgens de League of Nations (1942, 101): *'...yet never before in history were trade barriers raised so rapidly or discrimination so widely practiced.'* Dit had uiteraard grote gevolgen voor de handel. De omvang van de internationale handel zakte dramatisch in. Pas rond de jaren zeventig van de vorige eeuw was het relatieve niveau van de internationale handel weer terug op dat van vlak voor de Eerste Wereldoorlog. Figuur 3 laat dit alles in vogelvlucht zien. Afgezien van enkele niet onbelangrijke verschillen in de details van beide golven zijn er duidelijk twee grote perioden van globalisering waar te nemen: één die tot volle bloei kwam in de negentiende eeuw en één die na de Tweede Wereldoorlog begon en tot heden voortduurt.⁸

⁸ Voor een overzicht van de verschillen en overeenkomsten tussen beide golven, zie Baldwin en Martin (1999).

Op basis van wat ik u heb laten zien hebben wij een antwoord op de vraag wanneer de globalisering begon. Voor economen begon die met de opkomst van de industriële revolutie: vanaf die periode was er sprake van mondiale concurrentie waardoor de prijskloof van internationaal verhandelbare goederen daalde. Vanwege de beschikbaarheid van systematisch datamateriaal prikken wij 1820 als begin van de periode van economische globalisering. Ik heb het tot nu toe voornamelijk gehad over globalisering ten aanzien van de goederen. Iedereen die bekend is met een van de belangrijkste theoretische fundamenten van de internationale handel, het Heckscher-Ohlin-model, mist nog twee belangrijke markten die eveneens voor globalisering van wezenlijk belang zijn: de arbeidsmarkt en de kapitaalmarkt. Ook ten aanzien van deze markten geldt het zelfde verhaal; men spreekt van globalisering als er sprake is van marktintegratie. Ik ga hier niet dieper in op deze twee markten, maar de conclusie is vergelijkbaar met wat ik hiervoor over de internationale handel heb verteld: de periode van grote marktintegratie ligt achter ons.

2 Globalisering: de negentiende en twintigste eeuw vergeleken

Afgezet tegen het populaire beeld dat wij momenteel een periode van ongekende globalisering doormaken, leidt het voorgaande tot een opmerkelijke conclusie. Aan het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw was er op vrijwel elk relevant terrein een grotere mate van marktintegratie waar te nemen, dan in welke andere historische periode dan ook. Goederenmarkten waren beter geïntegreerd dan nu – alhoewel het overtuigende onderzoek nog even ontbreekt – kapitaalmarkten zijn op dit moment ruwweg even sterk geïntegreerd als honderd jaar geleden, terwijl arbeidsmarkten minder geïntegreerd zijn vergeleken met de hoogtijdagen van voor de Eerste Wereldoorlog. Tabel 3 vat dit alles nog eens samen.

Tabel 3 Langetermijnveranderingen van globalisering sinds 1820

Periode	Mondiale integratie van goederenmarkten		Mondiale integratie van arbeidsmarkten		Mondiale integratie van kapitaalmarkten
	Verandering in prijsverschil tussen continenten	Reden van verandering	Verandering in aandeel migranten in immigratielanden	Reden van verandering	Verandering van mate van integratie*
1820-1914	Prijsverschil met 81% teruggebracht	72% als gevolg van daling transportkosten, 28% als gevolg van tariefverlagingen	Aandeel migranten stijgt	Daling transportkosten personen vervoer, in combinatie met neutraal migratie beleid	Aanzienlijke verandering van volledige segmentatie naar integratie (toename 60%)
1914-1950	Prijsverschillen nemen weer toe (tot niveau 1870)	Als gevolg van toenemend protectionisme	Aandeel migranten daalt	Als gevolg restrictief migratie beleid	Terugkeer naar volledige segmentatie
1950-2000	Prijsverschillen nemen met 76% af (tot niveau onder dat van 1914)	26% als gevolg van daling transportkosten, 74% als gevolg van handelsliberalisatie	Aandeel migranten stijgt	Transportkosten vervoerdalen, per saldo geen verandering migratiebeleid	Wederom van volledige segmentatie naar integratie (toename 60%)

* Een maatstaf om kapitaalmarkt integratie te meten is gebruik te maken van de Feldstein-Horioka coëfficiënt, waarbij de binnenlandse investerings/output ratio wordt geresseerd op de binnenlandse besparings/output ratio. Indien kapitaalmarkten geïntegreerd zijn verwacht men een lage correlatie tussen beide variabelen (voor investering is men dan immers niet langer afhankelijk van binnenlandse besparingen), indien kapitaalmarkten gesegmenteerd zijn verwacht men een hoge correlatie.

Bron: Lindert en Williamson 2003

3 De gevolgen van globalisering

Maar wat zijn nu de gevolgen van al deze schommelingen in globalisering? In de economie gebeurt niets zonder dat iemand er beter van wordt of denkt te worden. Maar wie zijn de winnaars of de eventuele verliezers? Volgens economen valt de balans positief uit, maar volgens de anti-globalisten negatief. Kortom, wat zijn de gevolgen van toene-

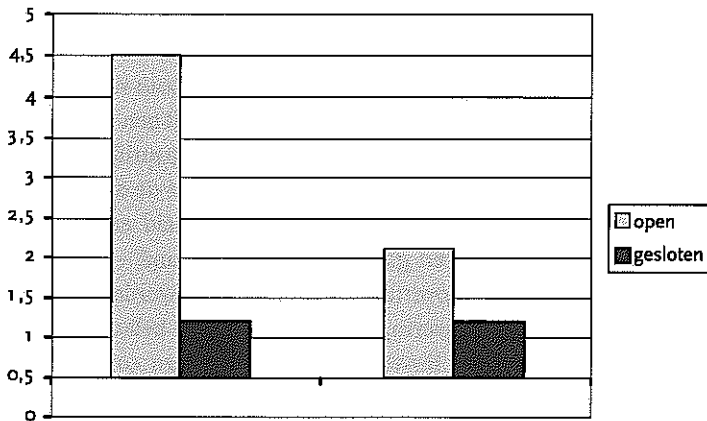
mende internationalisering van de economie? Wat de anti-globalisten ons in ieder geval duidelijk maken is dat globalisering en welvaart voor allen niet noodzakelijkerwijs hand in hand gaan, en dat sommige landen zelfs gevangen lijken in een armoedeval.⁹ Ik concentreer mij hier vanaf nu op de na-oorlogse periode, vanwege de beschikbaarheid van data vóór deze periode. Bovendien gaat het in het navolgende vooral over handel en niet zozeer over migratie en kapitaalmobiliteit. Het is vooral de vrije internationale handel waarvan de grootste effecten te verwachten zijn: arbeidsmigratie is relatief minder belangrijk geworden, en kapitaalmobiliteit wordt in grote mate bepaald door het eerder genoemde trilemma. De meest voor de hand liggende vraag in dit verband is: leidt meer handel tot meer groei? Dit is een belangrijke vraag, omdat uiteindelijk alle discussies over de gevolgen van globalisering gaan over de vraag of openheid de groei al dan niet bevordert. Standaardtheorie leert ons dat handel de groei stimuleert. Dat komt doordat, door specialisatie, de productiemiddelen mondiaal gezien optimaler worden ingezet (dit zijn de *statische* voordelen van handel), maar ook omdat men door handel de beschikking krijgt over andere productietechnieken. Door mondiale concurrentie is men voortdurend gedwongen de beste technieken te adopteren of zelf te ontwikkelen (dit zijn de *dynamische* voordelen van handel).

Uiteraard is onderzoek gedaan naar deze relatie tussen openheid en groei. Aanvankelijk leek de relatie eenduidig: meer handel, meer groei (zie Sachs en Warner 1995).

Figuur 4 geeft dit weer. Openheid, althans zo lijkt het, stimuleert de groei; hoe opener, hoe hoger de groei. En dat geldt zowel voor ontwikkelde als voor ontwikkelingslanden.

⁹ Weliswaar is de verleiding groot om ook hier een historisch overzicht te geven, maar dat voert in het kader van deze oratie te ver. Het blijkt dat convergentie tussen landen zich vanaf 1820 zich goed laat beschrijven in termen van "clubs": er is steeds sprake van een groep van landen – een club – waarbinnen het convergentieproces zich voltrekt. Om dit te begrijpen zou de individuele geschiedenis van al deze landen in de beschouwing betrokken moeten worden. Het idee van clubs is afkomstig van Baumol en Wolff (1988). Zie voor een toepassing op de historie van globalisering Dowrick en Bradford DeLong (2003).

Figuur 4. Groei in relatie tot openheid (in procenten) 1970 - 1989

Zie Sachs en Warner 1995

Maar zoals dat gebruikelijk is in empirisch onderzoek, kwam hierop forse kritiek. Wat betekent 'open' eigenlijk? In de praktijk meet men dit met een 'dummy-variabele.' De term 'dummy' kan hier letterlijk worden genomen. Wat is het geval? Om te bepalen of een land open of gesloten is construeert men een variabele die de waarde 1 (open) of 0 (gesloten) heeft. In de beroemde studie van Sachs en Warner (1995) valt een land in de categorie 'gesloten' als het aan één van de volgende vijf criteria voldoet:

- een premie op de zwarte markt van ten minste 20 % op buitenlandse valuta;
- export in handen van een staatsmonopolie;
- een socialistisch economisch systeem;
- niet-tarifaire belemmeringen van toepassing op meer dan 40 % van de invoer;
- gemiddelde invoertarief hoger dan 40 %.

Op zichzelf zijn dit allemaal redelijke criteria om vast te stellen dat een land open staat voor buitenlandse invloeden of niet. Een nadere analyse wijst echter uit dat eigenlijk maar twee variabelen de scheiding tussen open en gesloten bepalen: de variabelen die betrekking hebben op staatsmonopolie en de premie op de zwarte markt. Deze twee variabe-

len bepalen de groepsindeling, maar identificeren vrijwel alle Sub-Saharalanden, en een paar landen in Latijns-Amerika met grote politieke en economische problemen. Een 'dummy-variabele' voor Afrika of één voor politieke en economische problemen had ook volstaan om de groepsindeling te bepalen.¹⁰ Er lijkt niet echt sprake te zijn van een relatie tussen openheid en groei. Voor anti-globalisten is dit een belangrijke conclusie. Een opmerkelijke uitkomst als deze kan natuurlijk niet zonder weerwoord kan blijven. Door zeer nauwkeurig naar de definitie van openheid te kijken blijkt dat de relatie tussen openheid en groei wel degelijk bestaat – openheid en groei gaan hand in hand – zij het dat deze relatie met wat minder overtuiging gebracht kan worden dan men dacht.¹¹ De critici van globalisering werd hierdoor een belangrijk argument uit handen geslagen. Bovendien impliceert deze conclusie dat armoede als zodanig minder wordt, omdat tevens blijkt dat de allerarmsten profiteren van economische groei (zie Quah 2003). Maar betekent dit ook dat de wereldinkomensverdeling minder ongelijk is geworden? Er zijn hier twee zaken die wij uit elkaar moeten houden, inkomensongelijkheid *tussen* landen en inkomensongelijkheid *binnen* landen. Figuur 5 geeft de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid (Theil-coëfficiënt) weer over een langere periode en laat zien wat hier aan de hand is.

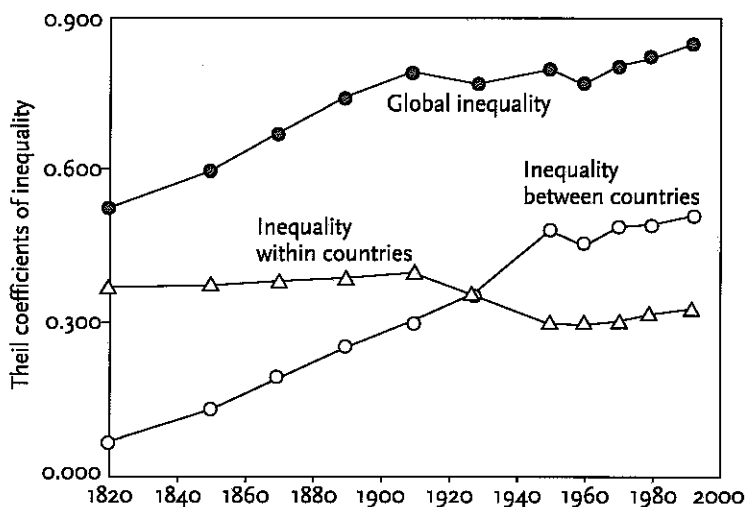
Op mondiale schaal, en over een lange periode, is sprake van toenemende inkomensongelijkheid, die zoals de figuur laat zien, vooral wordt veroorzaakt door ongelijkheid tussen landen en niet binnen landen. De praktijk is echter weerbarstiger dan de figuur suggereert.

Wij kijken eerst naar de ongelijkheid *tussen* landen. Beperken wij ons tot de laatste twintig jaar dan kan een en ander nog eens nader geïllustreerd worden in een figuur die groeitheoretici bekend voorkomt.

¹⁰ Deze kritiek is het sterkst naar voren gebracht door Rodriguez en Rodrik (1999). In deze studie worden, behalve het onderzoek van Sachs en Warner (1995) ook andere bekende studies besproken. De hoofdconclusie van deze auteurs is dat het empirische bewijs voor een relatie tussen openheid en groei vooralsnog ontbreekt.

¹¹ Twee voorbeelden uit een exponentieel groeiende literatuur zijn: Dowrick en Bradford DeLong (2003) en Wacziarg en Welch (2003). Zie voor een overzicht Hallak en Levinsohn (2004).

Figuur 5 Mondiale ongelijkheid in bbp per capita, 1820-1992

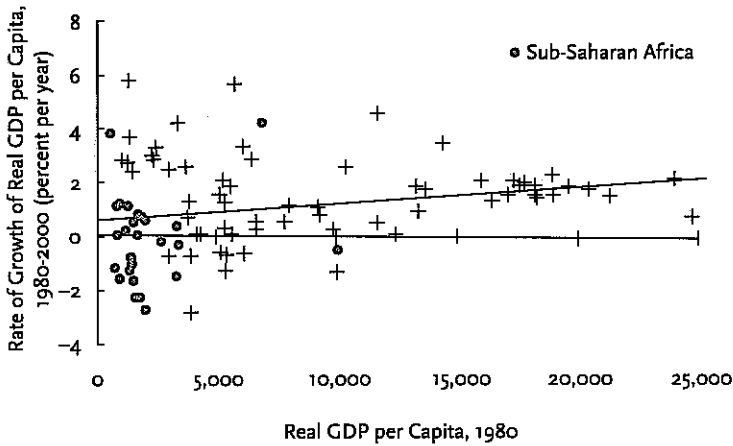
Bron: Bourguignon en Morrison 2002 (tabel 2).¹²

Figuur 6a geeft langs de verticale as de gemiddelde groei per hoofd tussen 1980 en 2000 weer, en langs de horizontale as het inkomen aan het begin van deze periode (1980). Elk punt vertegenwoordigt een land (de landen ten zuiden van de Sahara zijn als aparte groep te herkennen). Als de inkomensongelijkheid tussen landen zou zijn afgenomen zou een lijn door deze puntenwolk een *negatieve* helling moeten hebben: landen met een laag inkomensniveau in 1980 groeien harder dan landen met een hoog inkomensniveau (een conclusie die volgt uit de neoklassieke literatuur). De figuur laat echter een positieve helling zien: de rijken worden sneller rijk dan de armen.¹³

12 Het probleem met trends als deze is dat het zicht op individuele landen of andere groepen van landen wat verloren gaat: andere indelingen laten vaak een ander beeld zien, zie bijvoorbeeld de discussie in Lindert en Williamson (2003, 248).

13 Deze conclusie betekent niet dat de armen armer worden. Uitgaande van een armoedegrens van een dollar per dag, neemt het aandeel van de wereldbevolking dat van dit bedrag moet rondkomen af van 54.8% in 1950 tot 23.7% in 1992 (Bourguignon en Morrison 2002, tabel 1, gemeten in \$-1985, ppp).

Figuur 6a Groei van BBP per hoofd, 1980-2000

De punten geven Sub-Saharalanden weer.

Bron: Fischer 2003¹⁴

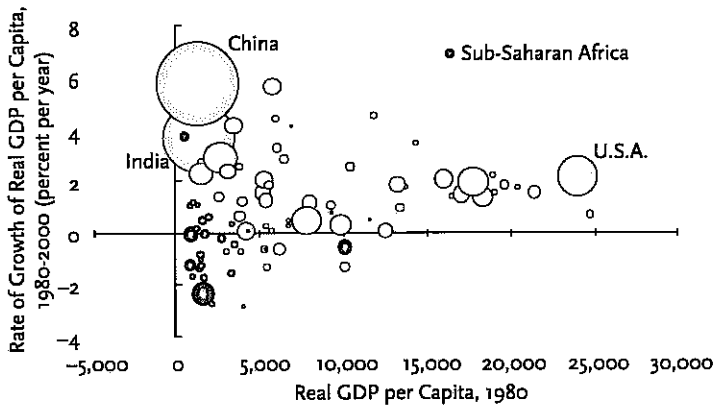
Figuur 6b laat hetzelfde beeld zien, alleen komt de oppervlakte van elke cirkel overeen met de bevolkingsomvang. Door niet naar landen *sec* te kijken, maar naar bevolkingsomvang per land verandert het beeld volledig: de armen worden wel degelijk rijker en halen de rijken in. Dit wordt vooral veroorzaakt door slechts twee landen – China en India – maar die vormen samen wel ongeveer eenderde van de wereldbevolking en zijn beide gaan deelnemen aan de mondiale economie.

Wat betreft de inkomensongelijkheid *binnen* landen zijn het vooral de VS en het VK die hiervoor verantwoordelijk zijn. In andere OECD-landen is het beeld vergelijkbaar, maar uit het zich meer in de vorm van toegenomen werkloosheid van vooral de laagstgeschoolden op de arbeidsmarkt.¹⁵

¹⁴ Zie voor een statistische analyse, Sala-i-Martin (2002)

¹⁵ De literatuur is inmiddels zeer omvangrijk; zie bijvoorbeeld Lawrence (1996) of Lindert en Williamson (2003) en voor iemand die zich over de inkomensongelijkheid in de VS erg boos maakt: Krugman (2001).

Figuur 6b Groei van vbr per hoofd, 1980-2000, gewogen met de bevolkingsomvang*

* Oppervlakte van de cirkel is proportioneel met bevolkingsomvang.

4 De recente anti-globaliseringsdiscussie

Deze bevindingen brengen mij nu midden in de recente anti-globaliseringsdiscussie.¹⁶ Grote delen van de wereld profiteren niet van de voordelen van globalisering, en de inkomensverdeling vooral *binnen* landen wordt steeds ongelijker. De anti-globalisten zien een duidelijk verband met de toenemende globalisering. Voor een internationaal econoom is de discussie zeer interessant omdat de vooraanstaande vakgenoten elkaar in de haren vliegen over de vraag welk theorema in welke situatie mag worden toegepast (Krugman 2000 en Leamer 2000). Met enige zelfoverschatting kan ik zeggen dat ik het antwoord weet. Dat wil zeggen ik ken het artikel waarin het antwoord staat: Jones (1965). Dit arti-

16 Zie bijvoorbeeld Elliott, Kar en Richardson (2004). Deze discussie lijkt ook een U-vormig verloop te hebben. In perioden waarin de handel sterk toeneemt laten anti-globalisten hun stem het duidelijkst horen: in de negentiende eeuw gaf Karl Marx soortgelijke argumenten als tegenwoordig Naomi Klein, zie Segerstrom (2003). Anti-globalisten wijzen voor ondersteuning van hun standpunt vaak naar het werk van Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz (2002), maar dit boek gaat meer over het beleid van de wereldbank en het IMF dan over globalisering.

kel is niet alleen onder studenten berucht vanwege de introductie van de Jones-algebra, maar laat ook zien dat de invloed van globalisering in principe langs drie wegen tegelijkertijd kan plaatsvinden. Jones laat zien dat de gevolgen van meer internationale handel op lonen ons langs drie wegen voeren: via prijzen, hoeveelheden en technologische veranderingen. Ik beperk mij hier tot de effecten op de ontwikkelde landen en niet zozeer de ontwikkelingslanden. Voor de arme landen is de boodschap immers eenvoudiger: volg het Chinese en Indiase voorbeeld – open de grenzen!

Prijzen. Het eerste kanaal gaat via de invloed van invoerprijzen op de binnenlandse inkomensverdeling (het Stolper-Samuelson-theorema). Door extra concurrentie vanuit bijvoorbeeld, lage-lonenlanden, gaan de prijzen van goederen – in sectoren die vergelijkbare produkten maken – omlaag en verschuift de vraag in de richting van deze lage-lonenlanden. De vraag naar arbeid in deze met de invoer concurrerende sector neemt hierdoor af. In de OECD-landen treft dat overwegend laaggeschoolde arbeid, door de verschuiving in de relatieve vraag neemt de relatieve vraag naar hooggeschoolde arbeid toe. Uiteraard heeft dat gevolgen voor de binnenlandse inkomensverdeling. Onderzoek naar deze relatie is zeer uitgebreid, maar de volgende uitkomst is representatief:

Tabel 4 Gemiddelde procentuele prijsverandering in de industrie, gewogen naar arbeidstype

Land	Binnenlandse Prijs	Invoerprijs
VS (1980-1989)		
Gewogen met:		
Hooggeschoolde arbeid	33.1	26.0
Laaggeschoolde arbeid	32.3	28.1
Japan (1980-1990)		
Gewogen met:		
Hooggeschoolde arbeid	-5.6	-18.2
Laaggeschoolde arbeid	-3.9	-17.3
Duitsland (1980-1990)		
Gewogen met:		
Hooggeschoolde arbeid	24.0	15.2
Laaggeschoolde arbeid	26.0	17.1

In tabel 4 worden gewogen prijsveranderingen in de totale industrie vermeld. Hierbij heeft men industrieën op twee of drie digit-niveaus gemeten – het basismateriaal is dus zeer gedesaggregeerd. Als handel langs deze weg invloed heeft dan verwachten wij dat de invoer prijsveranderingen in industrieën met een relatief groot aandeel laaggeschoolde arbeiders minder groot is (of meer daalt) dan in industrieën met een relatief groot aandeel hooggeschoolde arbeiders, immers concurrentie uit lage-lonenlanden dwingt een prijsreductie af. Als wij naar de VS kijken zien wij dat dit niet het geval is. De prijzen in industrieën met relatief veel laaggeschoolde arbeid stijgen juist. Voor Japan en Duitsland zien wij een vergelijkbaar resultaat. Dit betekent dat wij in industrieën met relatief de meeste laaggeschoolde arbeid juist de grootste prijsstijging zien (of de laagste daling).

De hoeveelheden. De tweede weg waarlangs meer handel invloed heeft op de binnenlandse economie, loopt via hoeveelheden. Dit staat bekend als de factor-content-methode. De idee hierachter is de volgende. Men vergelijkt de actuele situatie met een hypothetische waarbij er geen handel zou bestaan: alles wat wordt geïmporteerd wordt dan in denkbeeldige zin zelf gemaakt, en alles wat wordt geëxporteerd, vervalt. In deze hypothetische situatie is er meer werk in de invoerindustrie, en minder in de uitvoerindustrie. Door de hoeveelheden benodigde arbeid in beide situaties met elkaar te vergelijken krijgt men een indruk van de invloed van handel op de vraag naar arbeid. Tabel 5 laat zien dat zowel voor de VS als voor alle ontwikkelde landen het effect negatief lijkt: meer handel vermindert de vraag naar laaggeschoolde arbeid.

Tabel 5 Het effect van handel op de vraag naar arbeid door middel van de factor-content-methode, 1980 (procentueel verschil ten opzichte van de situatie zonder handel)

	VS	Alle ontwikkelde landen
Alle arbeid	-5.7	-10.8
Geschoolde arbeid	-4.3	0.3
Ongeschoolde arbeid	-6.2	-21.5
Saldo geschoold/ongeschoold	-1.9	-21.8

Op het eerste gezicht lijken studies als deze overtuigend maar ook hier doemen empirische problemen op, en studies als deze staan bloot aan heftige kritiek.¹⁷ Door op een andere manier naar dit probleem te kijken ontstaat het beeld dat ook hier de invloed van handel niet groot kan zijn. Als het handelsmodel werkt moeten er relatief grote verschuivingen in werkgelegenheid zijn waar te nemen *tussen* industrieën, in plaats van *binnen* industrieën. Immers, de met de invoerconcurrerende sector wordt minder winstgevend door concurrentie met lage-lonenlanden, terwijl de exportindustrie relatief winstgevender wordt. Onderzoek laat echter zien dat de grootste veranderingen in werkgelegenheid plaatsvinden *binnen* in plaats van *tussen* industrieën (zie Bernard en Jensen 1997). Het gecombineerde resultaat van de invloed via prijzen en via hoeveelheden heeft onder economen de mening versterkt dat internationale handel niet de hoofdoorzaak is van de moeilijke positie van de laagst-geschoolden op de arbeidsmarkt in de ontwikkelde landen.¹⁸ Wat dan wel? Jones (1965) geeft hier een mogelijke richting aan: technologische veranderingen.

Technologie. Dat technologie belangrijker is dan handel is krachtig naar voren gebracht door Krugman en Lawrence (1994). Tabel 6 geeft deze discussie fraai weer.

In deze tabel wordt de dienstensector vergeleken met de industrie. De boodschap uit de tabel is tweeledig. Allereerst zijn de verschuivingen in de industrie consistent met de handelstheorie: in de industrie verschuift arbeid in de richting van de exportsector, en de verhandelbare diensten sector groeit harder dan de niet-verhandelbare diensten sector.

17 De belangrijkste kritiek is dat men in beide situaties met vaste input-output-coëfficiënten werkt (en dus geen rekening houdt met verschillen in techniek in beide situaties), men geen rekening houdt met substitutieprocessen omdat de prijzen in beide situaties niet gelijk zijn en men de actuele situatie vergelijkt met de extreme situatie van autarkie. Recentelijk is deze methode aan een nader onderzoek onderworpen in verband met het probleem van de 'missing trade' (Trefler 1995).

18 Deze conclusie komt overeen met wat bekend staat als de Krugman-kritiek: invoerprijzen en handelsvolumina veranderen te weinig en/of zijn niet groot genoeg om de grote veranderingen in inkomensverdeling te verklaren. De invoer uit lage-lonenlanden bedraagt slechts zo'n 2% van het bbp van de EU of de VS (Krugman 1995).

Tabel 6 Invoer en uitvoersectoren in de VS met elkaar vergeleken, 1979-1990

	Industrie		Diensten	
	A	B	C	D
Procentuele verandering, 1979-90				
Totale werkgelegenheid	11.2	-14.2	39.2	23.7
Hooggeschoold	34.1	10.5	59.2	47.4
Laaggeschoold	-17.5	-20.0	15.5	10.2
Relatieve lonen:				
Hoog/laaggeschoold (in %)				
1979	138.1	143.7	132.9	132.1
1990	158.4	156.9	153.8	145.7
Netto export naar ontwikkelingslanden (% toegevoegde waarde)				
1979	5.3	-5.3	0.2	0.0
1990	2.5	-14.0	0.2	0.0

A. Export sector (intensief in hooggeschoolde arbeid), B. Invoer sector (intensief in laaggeschoolde arbeid, C. Verhandelbare diensten, D. Niet verhandelbare diensten.

Bron: Sachs en Shatz 1996, tabellen 1 en 2.

Ook stijgen de lonen van hooggeschoolde arbeid meer dan van laaggeschoolde arbeid, hetgeen eveneens in overeenstemming is met de standaard handelstheorie.

In de tabel zit echter iets verstopt wat niet in overeenstemming is met de handelstheorie. De lonen van de laagst geschoolden dalen ten opzichte van de hooggeschoolden. De standaard handelstheorie voorspelt dan dat door meer specialisatie een substitutieproces op gang komt waarbij hooggeschoolden vervangen worden door laaggeschoolden. Dit is niet het geval: in alle industrieën neemt men meer in plaats van minder hooggeschoolden in dienst. Blijkbaar zijn er andere factoren die de vraag naar hooggeschoolden stimuleren. De verandering in het productieproces door de ICT-revolutie is hier een voor de hand liggende kandidaat: de benodigde arbeid moet steeds meer hooggeschoold zijn (zie Brakman en Van Witteloostuijn 2001).¹⁹ Tabel 7 geeft inzicht in wat er veranderd zou kunnen zijn door technologische veranderingen. De arbeidsproductiviteit in de industrie ten opzichte van de dienstensector neemt toe door

¹⁹ Ook voor andere landen kan men soortgelijke conclusies trekken. Zie bijvoorbeeld Draper en Manders (1997).

technologische veranderingen. Dat laaggeschoolden het moeilijk hebben op de arbeidsmarkt in OECD-landen komt dan niet zozeer door zwakte, waarbij men de concurrentie met lage-lonenlanden niet aankan, maar door kracht waarbij er snelle technologische veranderingen plaatsvinden en men meer maakt met minder mensen. De uitstoot van arbeid is goed te verklaren door te wijzen op autonome technologische vooruitgang in de industrie (de sector die de meeste buitenlandse concurrentie ondergaat).

Tabel 7 Veranderingen in arbeidsproductiviteit, 1979-2000²⁰

	1979-1990		1990-1995		1995-2001	
	EU-15	VS	EU-15	VS	EU-15	VS
Totale economie	2.3	1.2	2.4	1.1	1.8	2.2
Industrie	3.5	3.2	4.0	3.7	2.9	3.6
Diensten	1.3	0.6	1.6	0.5	1.4	2.3
Overig	3.4	1.7	3.2	0.8	2.1	0.2

Wat is mijn conclusie tot op dit moment? Handel heeft wel degelijk invloed op de ongelijkheid in de ontwikkelde landen, maar deze invloed is beperkt. Autonome binnenlandse technologische vooruitgang is een belangrijkere oorzaak van deze ontwikkelingen. Betekent deze conclusie nu dat handel een te verwaarlozen invloed heeft op interne ontwikkelingen van landen? Geenszins, althans dat is de stelling die ik hier verdedig.

5 Fragmentatie

Steeds meer blijkt dat bedrijven op grootschalige wijze hun productieproces internationaal aan het herorganiseren zijn. Niet alleen neemt het belang van multinationale ondernemingen toe, hetgeen betekent dat een steeds groter deel van het bbp onder toezicht van buitenlandse ondernemingen wordt geproduceerd (zoals tabel 8 illustreert) maar ook komt de rol van technologische veranderingen in een ander daglicht te staan.

²⁰ Bron: Groningen Growth and Development Centre, 60-Industry Database, <http://www.ggdc.net>. Arbeidsproductiviteit is gedefinieerd als de toegevoegde waarde (constante prijzen) per gewerkt uur.

Tabel 8 Het belang van buitenlandse bedrijven in een aantal landen (output in procenten bbp, tussen haakjes aandeel VS)

Land	1989	1999
Australië	18.7 (4.9)	10.8 (4.7)
Canada	14.5 (9.5)	14.4 (10.0)
Frankrijk	12.0 (2.3)	15.0 (2.6)
Duitsland	9.3 (3.0)	12.0 (2.9)
Italië	12.7 (1.9)	15.0 (2.0)
Japan	1.0 (0.5)	1.7 (0.7)
Nederland	21.4 (5.8)	17.7 (4.5)
Zweden	12.2 (1.2)	19.6 (2.6)
Zwitserland	12.3 (2.9)	10.3 (3.3)
VK	14.7 (6.2)	14.9 (7.0)
VS	4.1	5.6

Bron: Jansen en Stokman 2004, tabel 2.

Uit de tabel blijkt dat een steeds groter deel van het bbp wordt geproduceerd onder verantwoordelijkheid van buitenlandse ondernemingen. Overigens zijn de eerste tekenen van *insourcing* ook al weer waargenomen. Het Japanse bedrijf Kenwood sloot onlangs een minidisc-fabriek in Maleisië, omdat men merkte dat lage lonen en een lage productiviteit nauw met elkaar samenhangen. Maar dit terzijde. Achter deze cijfers gaat nog iets schuil. In het productieproces wordt niet alleen gebruik gemaakt van kapitaal en arbeid, zoals ik impliciet tot nu heb aangenomen, maar ook van zogenaamde intermediaire leveringen. Dat wil zeggen dat bedrijven elkaars product als productiemiddel gebruiken. Een groot deel van deze intermediaire leveringen komt tegenwoordig uit het buitenland. Dit fenomeen staat bekend onder verschillende namen: fragmentatie, *outsourcing*, *offshoring*, *slicing-up-the-value-chain* of *processing trade*. De essentie hiervan is dat delen van het productieproces worden overgeheveld naar andere landen. De cijfers in tabel 9 laten zien dat dit type handel steeds belangrijker wordt. China speelt in dezen een grote rol: recente schattingen geven aan dat meer dan de helft van de Chinese uitvoer dit karakter heeft.

Tabel 9 Aandeel geïmporteerde intermediaire leveringen ten opzichte van totale intermediaire leveringen in de industrie (in procenten)

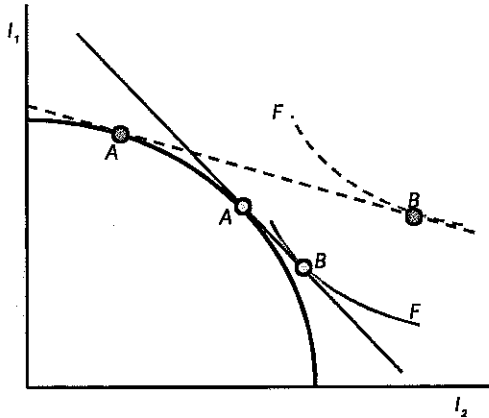
	1974	1984	1993
Canada	15.9	14.4	20.2
Japan	8.2	7.3	4.1
VK	13.4	19.0	21.6
VS	4.1	6.2	8.2

Bron: Feenstra en Hanson 2001

Wat zijn de effecten van deze veranderingen in het productieproces? De onderstaande figuur 7 laat dat voor een eenvoudig geval zien (Feenstra en Hanson 2001). Het idee achter de figuur is dat bij de productie van eindproducten (F) twee intermediaire goederen nodig zijn, I_1 en I_2 . Bij de productie hiervan wordt gebruik gemaakt van kapitaal en twee soorten arbeid, hooggeschoolde en laaggeschoolde. Voor deze economie is de productiemogelijkheidscurve voor beide intermediaire producten weergegeven, waarbij de punten A en B de uitgangssituatie tonen. Zoals getekend, wordt I_1 geëxporteerd en I_2 geïmporteerd. Als wij kunnen aannemen dat het geïmporteerde intermediaire product relatief intensief gebruik maakt van ongeschoolde arbeid, is het interessant te kijken wat er gebeurt als de prijs van ongeschoolde arbeid (in het buitenland) afneemt. Hier wordt op een gestileerde manier weergegeven wat het effect is van toetreding van een land als China op de wereldmarkt. In de figuur betekent dit dat de binnenlandse productie verschuift in de richting van hooggeschoolde productie, punt A', terwijl de invoer van het intermediaire product dat intensief gebruik maakt van laaggeschoolde arbeid, toeneemt. Uiteindelijk stijgt de productie van de iso-quant F naar de iso-quant F' (raakpunten respectievelijk B en B'). Welke conclusies kunnen wij nu trekken op basis van deze figuur? Allereerst dat *outsourcing* of *fragmentatie* de welvaart doet stijgen. In dit geval is meer ook beter en punt B' representeert een hoger productieniveau dan punt B. Maar wat betekent deze analyse voor het loon van laaggeschoolde ten opzichte van hooggeschoolde arbeid? Onder niet al te stringente aannamen, bijvoorbeeld dat er geen al te groot verschil is in de kapitaalintensiteit tussen beide sectoren,

gaan de laaggeschoolden er op achteruit. Eigenlijk hebben wij het hier weer over het Stolper-Samuelson-effect, maar dan wat ingewikkelder.²¹

Figuur 7 Het effect van fragmentatie op binnenlandse inkomensverdeling

Wij kunnen nu een belangrijke conclusie trekken. In kwalitatieve zin is dit model niet langer te onderscheiden van een model waarin sprake is van zogenaamde *skilled-biased-technological change*, waarvan eerder al sprake was (de behoefte aan laaggeschoolde arbeid nam af doordat de arbeiders overbodig werden).²² Wij kunnen nu de gegevens uit tabel 4 opnieuw bekijken, maar met andere ogen. Wat wij nu zouden moeten doen, is niet de prijsverandering *in* een kolom vergelijken – waarbij de prijs in industrieën met relatief veel ongeschoolde arbeid stijgt ten opzichte van industrieën waar relatief veel geschoolden werkzaam zijn

21 Het probleem dat hier wordt aangeduid is het volgende. In het model hebben wij drie productiefactoren, kapitaal en twee soorten arbeid, en twee intermediaire goederen elk met een eigen prijs. De prijs van de intermediaire goederen is dus samengesteld uit drie kostencomponenten. Een prijsverandering van een van beide intermediaire goederen correspondeert derhalve niet met een eenduidige verandering van de prijzen van de productiefactoren. Vandaar dat extra veronderstellingen noodzakelijk zijn.

22 Het model kan worden weergegeven in termen van zogenaamde Lerner-diagrammen: met behulp van deze techniek kan eenvoudig worden aangetoond dat prijsveranderingen en skilled biased technological change in kwalitatieve zin hetzelfde effect op de relatieve prijzen van de productiefactoren hebben.

– maar juist *tussen* de kolommen zelf. Goederen die in het binnenland worden verkocht, zijn niet dezelfde als die geïmporteerd worden: een kleurentelevisie is iets anders dan een beeldscherm. Tabel 4 laat nu ook een andere conclusie toe: de prijzen van de geïmporteerde intermediaire goederen stijgen minder dan de binnenlandse prijzen, hetgeen in overeenstemming is met *outsourcing*. Ook de technologische vooruitgang valt nu in een ander daglicht. Door *outsourcing* blijft het relatief hoogwaardige deel van het productieproces in eigen land. Hierdoor stijgt op zichzelf de arbeidsproductiviteit in de industrie, omdat het laagwaardige deel wordt verplaatst naar het buitenland. Ook dit is in overeenstemming met het verhaal van *outsourcing*. Deze conclusie is opmerkelijk, omdat het de consensus aantast dat niet globalisering, maar vooral binnenlandse ontwikkelingen de verschuivingen op de arbeidsmarkt veroorzaken. Het buitenland is dus wel degelijk een *suspect*, maar niet de *usual suspect*. De relatie tussen binnen- en buitenland is ingewikkeld en de gebruikelijke conclusie dat meer onderzoek nodig is, is ook hier weer op zijn plaats.

6 Waar staan wij op dit moment?

In deze oratie heb ik een wijd uitwaaiierend beeld geschetst van globalisering. Globalisering begon al heel vroeg in de historie, maar voor economen pas relatief laat. De effecten hiervan staan op dit moment volop ter discussie. Ik heb in deze lezing aangegeven dat er nog veel losse einden zijn en dat alle effecten nog niet volledig in kaart zijn gebracht. Een paar conclusies zijn echter wel te trekken. In de eerste plaats heeft macro-economisch meer openheid alleen maar positieve welvaartseffecten. De groei wordt door globalisering gestimuleerd en de allerarmsten profiteren hiervan: sterker nog, zonder openheid zal het wat betreft de armoedebestrijding nooit goed komen als de grenzen niet opengaan in de allerarmste landen. Zij die nog steeds twifelen, moeten deze oratie nog maar eens rustig nalezen. Daarnaast is globalisering niet zonder problemen. Er zijn winnaars en verliezers. Opmerkelijk is dat dit theoretisch makkelijk is aan te tonen, maar empirisch erg lastig blijkt te zijn. Economen bevestigen hierbij hun reputatie. Vraag aan twee economen wat de oorzaak van een probleem is en je krijgt ten minste drie tegenstrijdige antwoorden. In dit geval is het gelukkig wat minder slecht gesteld met de antwoorden, maar

een eenduidig antwoord is niet voorhanden. De reden hiervoor is dat verschillende krachten op hetzelfde moment werkzaam zijn, waarbij de afzonderlijke onderdelen vaak niet goed van elkaar te onderscheiden zijn. Wij weten echter wel welke elementen belangrijk zijn (Jones 1965). Wat de data ons laten zien, is dat in eerste instantie de feiten in tegenspraak lijken met de voorspellingen van de traditionele handelstheorie: binnenlandse oorzaken lijken belangrijker te zijn om te verklaren wie wel en wie niet profiteert van de huidige economische ontwikkelingen. Houden wij echter rekening met uitbreidingen van de standaardtheorie, door toe te laten dat het productieproces op verschillende locaties kan plaatsvinden (in binnen- en buitenland) dan komt de invloed van globalisering met grote kracht naar voren. Cijfermateriaal dat eerst niet in overeenstemming leek te zijn met de grote invloed van globalisering, blijkt met deze nieuwe bril op plotseling wel in overeenstemming te zijn.

Misschien heeft u tot nog toe een overzicht gemist van het reilen en zeilen binnen het vakgebied, maar dat berust op een misverstand. Mijn discussie over de invloed van fragmentatie van het productieproces op de economie brengt ons tot aan de laatste roerselen binnen het vakgebied van de internationale economie. Niet geheel toevallig is dit precies het onderwerp waarmee ik mij op dit moment bezig hou (zie Brakman *et al.* 2004). De benaming van de vakgroep waar ik werkzaam ben, International Economics and Business, kan derhalve achteraf gezien niet gelukkiger zijn gekozen.

Auteur

Prof. Dr. Steven Brakman is verbonden aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Universiteit van Groningen. E-mail: s.brakman@eco.rug.nl. De volledige tekst is beschikbaar op: <http://www.eco.rug.nl/medewerk/brakman/oratier8mei.pdf>.

Literatuur

Baldwin, R.E., P. Martin (1999) Two Waves of Globalization: Superficial similarities, fundamental differences, *NBER Working Paper*, No.6904, Cambridge, Mass.

- Baumol, W.J., E.N. Wolff (1988) Productivity growth, Convergence, and Welfare, *American Economic Review*, Vol.78, 1155-1159.
- Bernard, A.B., J.B. Jensen (1997) Exporters, Skill Upgrading, and the Wage Gap, *Journal of International Economics*, Vol.42, 3-32.
- Bourguignon, F., C. Morrison (2002) Inequality Among World Citizens: 1820-1992, *American Economic Review*, Vol. 92, 727-744.
- Brakman, S., H. Garretsen, C.van Marrewijk, A. van Witteloostuijn (2004) *Nations and Firms in the Global Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, te verschijnen.
- Bryson, B. (2003) *A Short History of nearly Everything*, New York: Random House.
- Dowrick, S., J. Bradford DeLong (2003) Globalization and Convergence, in: M.D.Bordo, A.M. Taylor, J.G. Williamson (eds.), *Globalization in Historical Perspective*, Chicago: NBER-University of Chicago Press.
- Draper, D.A.G., A.J.G. Manders (1997) Structural Change in the Demand for Labor, *De Economist*, Vol.145, 521-546.
- Elliott, K.A., D. Kar en J.D. Richardson (2004) Assessing Globalization's Critics: Talkers are No good Doers? in: R.E.Baldwin, L.A.Winters (eds.), *Challenges to Globalization*, Chicago: NBER-University of Chicago Press.
- Feenstra, R.C., G.H. Hanson (2001) Global Production Sharing and Rising Inequality: A Survey of Trade and Wages, *NBER Working Paper*, No. 8372, Cambridge Mass.
- Findlay, R., K.H. O'Rourke (2003) Commodity Market Integration, 1500-2000, in: M.D. Bordo, A.M. Taylor, J.G. Williamson (eds.) (2003) *Globalization in Historical Perspective*, Chicago: NBER-University of Chicago Press.
- Fischer, S. (2003) Globalization and its Challenges, *American Economic Review*, Vol.93, 1-30.
- Hallak, J.C., J. Levinsohn (2004) *Fooling ourselves: Evaluating the Globalization and Growth debate*, NBER Working paper, No. 10244, Cambridge Mass.
- Hopkins, K. (1980) Taxes and Trade in the Roman Empire (200 BC-400AD), *Journal of Roman Studies*, Vol. LXX, 101-125.
- Hummels, D. (1999) *Have International transportation costs declined?* Purdue University, Department of Economics, mimeo.

- Jansen, W.J., A.C.J. Stokman (2004) *Foreign Direct Investment and International Business Cycle Comovement*, DNB, Internal Report.
- Jones, R.W. (1965) The Structure of Simple General Equilibrium Models, *The Journal of Political Economy*, Vol.LXXIII, 557-572.
- Krugman, P.R. (1995) Growing World Trade: Causes and Consequences, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 237-377.
- Krugman, P.R. (2000) Technology, trade and factor prices, *Journal of International Economics*, Vol. 50, 51-71.
- Krugman, P.R. (2001) *Fuzzy Math*, New York: Norton.
- Krugman, P.R., R.Z. Lawrence (1994) Trade, Jobs and Wages, *Scientific American*, April, 22-27.
- Landes, D. (1998) *The Wealth and Poverty of Nations*, New York/Londen: Norton & Co.
- Lawrence, R.Z. (1994) Trade, Multinationals, and Labor, *NBER Working paper*, No. 4836, Cambridge, Mass.
- Lawrence, R.Z. (1996) *Single World, Divided Nations? International Trade and OECD Labor Markets*, Parijs: OECD.
- Lawrence, R.Z., M.Slaughter (1993) *International Trade and American Wages in the 1980s: Giant Sucking Sound or Small Hiccup?* Brookings Papers on Economic Activity, Microeconomics, 161-226.
- League of Nations (1942) *Commercial Policy in the Interwar Period: International proposals and national policies*, Genève: League of Nations.
- Leamer, E.E. (2000) What is the use of factor contents? *Journal of International Economics*, Vol. 50, 17-49.
- Lindert, P.H., J.G. Williamson (2003) Does Globalization Make the World more Unequal, in: M.D. Bordo, A.M. Taylor, J.G. Williamson (eds.), *Globalization in Historical Perspective*, Chicago: NBER-University of Chicago Press.
- Maddison, A. (2001) *The World Economy: A Millennial Perspective*, Parijs: OECD.
- O'Rourke, K.H., J.G. Williamson (1999) *Globalization and History: the Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*, Cambridge, Mass: MIT-Press.
- O'Rourke, K.H., J.G. Williamson (2000) When did Globalization begin? *NBER Working paper*, No. 7632, Cambridge, Mass.

- O'Rourke, K.H., J.G. Williamson (2001) *After Columbus: Explaining the Global Trade Boom 1500 – 1800*, NBER Working paper, No. 8186, Cambridge, Mass.
- O'Rourke, K.H. (2002) Europe and the causes of Globalization, 1790 to 2000, in: H. Kierzkowski (ed.), *From Europeanization of the Globe to the Globalization of Europe*, Londen: Palgrave.
- Quah, D. (2003) One Third of the World's Growth and Inequality, in: T.S.Eicher, S. J. Turnovsky (eds.), *Inequality and Growth*, CESifo Seminar Series, Cambridge, Mass: MIT Press.
- Rodriguez, F., D. Rodrik (1999) Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence, NBER Working paper, No. 7081, Cambridge, Mass.
- Sachs, J.D., A. Warner (1995) Economic Reform and the Process of Global Integration, *Brookings Papers on Economic Activity*, No.1, 1-95.
- Sachs, J.D., H.J. Shatz (1996) U.S. Trade with Developing Countries and Wage Inequality, *American Economic Review-Papers and Proceedings*, Vol.86, 234-239.
- Sala-I-Martin, X. (2002) The Myth of Exploding Income Inequality in Europe and the World, in: H. Kierzkowski, (ed.), *From Europeanization of the Globe to the Globalization of Europe*, Londen: Palgrave.
- Segerstrom, P. (2003) Naomi Klein and the Anti-Globalization Movement, *CEPR Working Paper*, No. 4141, Londen.
- Stiglitz, J. (2002) *Globalization and its discontents*, New York: Norton.
- Trefler, D. (1995) The Case of Missing Trade and other Mysteries, *American Economic Review*, Vol. 85, 1029-1046.
- Wacziarg, R., K.H. Welch (2003) Trade Liberalization and Growth: New Evidence, NBER Working paper, No. 10152, Cambridge Mass.
- Wood, A. (1995) How Trade Hurt Unskilled Workers, *Journal of Economic Perspectives*, Vol.9, 57-80.